

СЕКЦІЯ 5 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-33-31

УДК 338.48(477)

Дубович І.А.
*кандидат географічних наук,
доцент кафедри екологічної економіки
Національного лісотехнічного університету України*

Фомічева Т.Є.
*аспірант кафедри екологічної економіки
Національного лісотехнічного університету України*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Звернено увагу на теоретико-методичні та практичні проблеми розвитку екологічного туризму в Україні. Наведено різні трактування науковцями та дослідниками поняття «екологічний туризм». Розглянуто умови та чинники, які сприяли виникненню поняття екологічного туризму. Проаналізовані взаємозв'язки між окремими поняттями екологічного туризму та виявлені практичні проблеми, які гальмують ефективне функціонування та розвиток екологічного туризму в Україні. Зазначено, що ефективному розвитку екологічного туризму сприяє, насамперед, різноманітність природи, а також прагнення населення пізнавати природні багатства. Обґрунтовано основні принципи екологічного туризму, які відрізняють його від більш широкої концепції сталого туризму. Акцентовано увагу на формування єдиного підходу до визначення поняття «екологічний туризм».

Ключові слова: екологічний туризм, сталий туризм, екотурист, сталий розвиток, еколого-економічна компетентність.

Дубович И.А., Фомичева Т.Е. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Обращено внимание на теоретико-методические и практические проблемы развития экологического туризма в Украине. Приведены различные трактовки учеными и исследователями понятие «экологический туризм». Рассмотрены условия и факторы, которые способствовали возникновению понятия экологического туризма. Проанализированы взаимосвязи между отдельными понятиями экологического туризма и выявлено практические проблемы, которые тормозят эффективное функционирование и развитие экологического туризма в Украине. Отмечено, что эффективному развитию экологического туризма способствует, прежде всего, разнообразие природы, а также стремление населения познавать природные богатства. Обоснованы основные принципы экологического туризма, которые отличают его от более широкой концепции устойчивого туризма. Акцентируется внимание на формирование единого подхода к определению понятия «экологический туризм».

Ключевые слова: экологический туризм, устойчивый туризм, экотурист, устойчивое развитие, эколого-экономическая компетентность.

Dubovych Ion, Fomicheva Tetiana. MODERN THEORETICAL AND METHODOLOGICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL TOURISM IN UKRAINE

The attention is paid to theoretical, methodological and practical problems of the development of ecological tourism in Ukraine. Different interpretations of the concept of "ecological tourism" by scientists and researchers are presented. Considered the conditions and factors that contributed to the emergence of the concept of environmental tourism. The interrelations between the separate concepts of ecological tourism and the revealed practical problems that hinder the effective functioning and development of ecological tourism in Ukraine are analyzed. In our time, among the scholars, there are different interpretations of the concept of environmental tourism. That is why the study of the concept and essence of ecotourism and identify practical problems for the development of ecological tourism in Ukraine is an urgent task for deepening scientific doslidzhen. Indicated that effectively contributes to the development of eco-tourism, especially the diversity of nature and the desire of people to know the natural resources, Even in the current socio-economic conditions, it is necessary to develop ecological tourism more effectively, that is, to minimize negative effects and maximize potentials and the benefits in terms of environmental protection and socio-economic development. An important prerequisite for this is the detailed and professional planning of the development of environmental tourism. The basic principles of ecotourism, which distinguish it from the wider concept of sustainable tourism as ecotourism, on the one hand, a favorable location in the tourist market has high growth rates, on the other, a concept aimed at the positive impact of man on nature. The attention is focused on the formation of a unified approach to the definition of "ecotourism" because ecotourism contributes to minimizing the harmful effects of tourism on the environment contributes to the protection of natural, cultural and historical values that should serve humanity. The development of tourism in accordance with the target direction for the development of alternative ways of solving modern problems related to the ecological, economic and social development of the society is analyzed.

Keywords: ecological tourism, sustainable tourism, ecotourism, sustainable development, ecological and economic competence.

Постановка проблеми. Одним з сучасних та пріоритетних видів туризму, який успішно розвивається і набуває активного поширення є екологічний. Роз-

витку екологічного туризму сприяє, насамперед, різноманітність природи, а також прагнення населення пізнавати природні багатства. В більшості країн

світу, у т.ч. і в Україні, значні природні багатства, мало освоєні. Для належного вивчення природних цінностей, а також розвитку та ефективне функціонування екологічного туризму необхідно розробити належну теоретико-методичну основу. В наш час, серед науковців, зустрічаються різні тлумачення поняття екологічного туризму. Саме тому вивчення поняття та сутності екологічного туризму, а також виявлення практичних проблем щодо розвитку екологічного туризму в Україні є актуальними завданнями для поглиблення наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі теоретико-методичні аспекти розвитку екологічного туризму та існуючі проблеми у цій сфері відображені у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: О.О. Бейдика [1], М.Б. Біржакова [3], В.І. Вишневого [4], В.І. Гетьмана [8], В.В. Храбовченка [10], Н.В. Шумлянської [11], D. Diamantis [12], Ceballos-Lascurain [12], K. Ziffer [13] та ін. На нашу думку, в опублікованих наукових працях, присвячених теоретико-методичним аспектам екологічного туризму, недостатньо уваги приділено вивченню питань щодо трактування поняття «екологічний туризм», а також виявленню практичних проблем щодо розвитку екологічного туризму. Поряд з існуванням ряду важливих проблем у цій сфері, запропоновано недостатньо дієвих способів ефективного їх вирішення.

Мета дослідження полягає у теоретико-методичному вивченні сутності поняття «екологічний туризм», взаємозв'язку між окремими поняттями у цій сфері та виявленні практичних проблем щодо розвитку екологічного туризму в Україні.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Розвиток екологічного туризму пов'язаний з досить привабливими перспективами перебудови економіки, що стимулює зростання інших галузей. В останні роки чисельність прихильників екологічного туризму безперервно зростає в усьому світі, а його екологічна спрямованість набула динамічного розвитку. Популярність турботи про довкілля і збереження живої природи у світі робить екологічний туризм перспективним видом туризму. Це пояснюється тим, що екологічний туризм покликаний запобігти негативній дії людини на природу та мотивувати туристів і туроператорів до охорони навколишнього природного середовища та реалізації концепції сталого розвитку.

Зазначимо, що поняття «екологічний туризм» було запропоновано у 80-х роках ХХ ст., але оскільки поняття «екологія» і «туризм» вживаються понад 100 р., то вважаємо, що за цей період, в різних випадках, за суттю вони були поставлені поряд [4].

Питання пов'язане з охороною навколишнього природного середовища, у сфері туризму, стало загальним предметом для обговорення лише в кінці 70-х на початку 80-х років ХХ ст. У цьому періоді з'явилися близькі за змістом поняття: зелений туризм, екологічний туризм, сталий туризм та ін.

В Законі України «Про туризм», залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування тощо), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують різні види туризму, серед яких розглядається екологічний (зелений) туризм [6]. Що стосується визначення поняття «екологічний туризм», його принципів, ознак та критеріїв, немає в Законі України «Про туризм». Це створює проблеми щодо розвитку даного виду туризму. Слід зазначити, що існуючі в Україні правові документи лише частково регулюють питання екологічного туризму.

Часто поняття екологічного туризму ототожнюють з поняттям «сільський туризм» або «сільський зелений туризм». В Україні підготовлений проект Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» (від 16.11.2004 р.) [9]. У цьому проекті закону зазначено, що екологічний туризм – це вид сільського туризму, що передбачає відвідування туристами територій, що мають культурологічну, природничу та етнографічну цінність [9].

Із цього визначення випливає, що екологічний туризм є видом сільського туризму, який передбачає відвідування лише сільських територій. Вважаємо, що екологічний туризм є окремим видом туризму, і не зводиться лише до сільського. Відмінності цих понять виявляються у соціально-економічній сфері, особливо в проживанні у сільській місцевості з метою ознайомлення з умовами життя, господарювання та звичаями місцевих жителів [4].

Аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових робіт та практичних рекомендацій стосовно екологічного туризму свідчить про відсутність єдності як в трактуванні даного явища, так і в концептуальних підходах до його організації.

Основною ідеєю екологічного туризму є, насамперед, інтерес щодо охорони навколишнього природного середовища та мінімального негативного впливу на нього. Відмінною рисою екологічного туризму є використання в туристичних цілях багатств природи в поєднанні з вихованням населення любові до неї.

Екологічний туризм має деякі особливості, які відрізняються від інших видів, зокрема: перебування туристів в місцях, з цінними та рідкісними ресурсами природи (насамперед там, де природа мало змінена людиною); незначний вплив туристичної діяльності на природу (обмеження чисельності туристів в екологічно чутливих районах, збереження природи та ін.); екологізація освіти та екологічне виховання (розширення знань про природу, бережливе ставлення до природи та ін.); реалізація концепції сталого розвитку; екологізація економіки, спрямована на раціональне використання природних ресурсів тощо [8].

У багатьох наукових джерелах звернено увагу на те, що автором поняття «екологічний туризм» є мексиканський економіст та еколог Гектор Цебаллос-Ласкурейн (HectorCeballos-Lascurain). Він зазначив, що екологічний туризм – це подорож на відносно недоторканих природних місцевостях з особливою метою вивчення, милування і насолодою ландшафтами з їх дикими рослинами і тваринами, а також всіма існуючими культурними проявами [12].

Гектор Цебаллос-Ласкурейн розглядає екологічний туризм, як великі експедиційні та «освітні чинники охоронюваних природних територій». Автор стверджує, що екологічний туризм має багатовимірну філософську концепцію, яка є складовою частиною розвитку та вимагає планування, заснованого на правилах та інструкціях, які сприятимуть стабільній роботі [12]. Він вважає, що особливості подорожей екотуристів свідчать про усвідомлення та знання про природне середовище та культурні аспекти.

На думку Гектора Цебаллоса-Ласкурейна, звичайний турист більш пасивний до природи, а еко туристи відіграють більш активну роль у сфері використання дикої природи та природних ресурсів через такі заходи, як дослідження та спостереження [12].

З визначення екологічного туризму Цебаллос-Ласкурейна випливає, що діяльність, в якій беруть участь еко туристи, може існувати лише в добре збережених або захищених природних умовах. Хоча

у його визначенні не відображена відповідальність щодо збереження навколишнього природного середовища. Окрім того, автор не розглядає економічні наслідки, які дана форма туризму може породжувати (деградація природних ресурсів, використання природних ресурсів для задоволення туристів та ін.). З іншого боку, він не ігнорує корінне населення, яке мешкає в таких природних умовах і є частиною даного середовища, а їх культура посилює інтереси відвідувачів.

Схожим до визначення екологічного туризму Гектора Цебаллос-Ласкурейна, запропонував у 1989 р. К. Зіффер. Він розглядає екологічний туризм як активну діяльність, висвітлюючи «природоохоронну, природну, економічну та культурну складові екологічного туризму». Така концепція не тільки покращує характер використання природного середовища, але й слугує етикою того як ставитись до природи, щоб забезпечити мінімальний негативний вплив на його ресурсну основу. К. Зіффер підкреслив, що екологічному туризму потрібне планування або керіваний підхід, який би збалансував економічні, соціальні та екологічні цілі [13, с. 5].

Сьогодні в літературних джерелах зустрічаємо різні визначення екологічного туризму. Це пояснюється тим, що екологічний туризм розглядають з позиції різних наукових напрямів (природничий, економічний, соціальний та ін.). Саме тому, сьогодні немає єдиного підходу до визначення поняття «екологічний туризм».

Наприклад, у 1977 р. визначення екологічного туризму сформулювали Г.С. Гужин, М.Ю. Беліков та Е.В. Клименок. В їх розумінні «в основі екологічного туризму лежить турбота про навколишнє природне середовище. Пріоритетним є організація поїздок з обмеженим числом учасників у природні зони з можливим відвідуванням місць, що представляють культурний інтерес з метою реалізації різних проєктів охорони і раціонального використання природних ресурсів» [5, с. 20].

У 1990 р. Міжнародна організація екологічного туризму (TIES), визначила екологічний туризм, як відповідальною подорожжю у природній зоні, області, що зберігає навколишнє природне середовище і підтримує добробут місцевих мешканців. З цього визначення випливає, що екологічний туризм є відповідальним видом туризму, який не шкодить довкіллю [7].

На думку доктора географічних наук, професора О.О. Бейдика, екологічний туризм – це подорож, що передбачає відвідування природоохоронних об'єктів, в діяльності яких присутня природоохоронна функція (природних, біосферних заповідників, національних природних парків, пам'яток природи та інших місць, де охороняються окремі зразки природних компонентів) з метою відтворення набутих вражень і знань, наукової та творчої діяльності і екологічного виховання. Це вид туризму, що передбачає максимальне «злиття» з природою, використання ландшафту, природних компонентів в обсягах, необхідних лише для задоволення основних індивідуальних потреб [2]. Екологічний туризм передбачає гармонійне еднання людини, засобів рекреації, природного середовища та рекреаційної інфраструктури.

У 1999 р. М.Б. Біржаков визначив екологічний туризм як строго спеціалізований вид дозвілля з яскраво вираженими науково-пізнавальними цілями, один з різновидів природного туризму, що об'єднує людей які подорожують з науково-пізнавальною метою. Тобто тут не йдеться про збереження чи міні-

мальний вплив на природу, а розглядається пізнання природи будь-якими науковими методами [3, с. 137].

У 2001 р. В.Л. Ємельянов зазначає, що екологічний туризм – це будь-який вид прибуткової туристичної діяльності, що сприяє формуванню екологічного світосприйняття, приносить користь навколишньому природному середовищу, культурній, культурно-історичній і генетичній спадщині, з метою сталого розвитку туристичних регіонів, підвищення культурного рівня і достатку їх населення, в т.ч. шляхом відрахування певної частини отриманого прибутку на фінансування проєктів, які спрямовані на досягнення вказаних задач [5, с. 20].

Консультативна рада Канади з навколишнього середовища (Canadian Environmental Advisory Council), визначила екологічний туризм як вид туризму, пов'язаний із пізнанням природи та спрямований на збереження екосистеми і врахування інтересів місцевого населення [5, с. 20].

У 2001 р. О.Ю. Дмитрук зазначив, що екологічний туризм може бути будь-який вид туризму, що реалізується в умовах активного перебування людини в природному середовищі з використанням його рекреаційних, пізнавальних та інших можливостей [5, с. 22].

У 2002 р. у м. Квебек (Канада) в рамках Міжнародного року екологічного туризму був проведений Всесвітній саміт з екологічного туризму. В ньому взяли участь більше тисячі делегатів з 132 країн, що представляють державний, приватний і неурядовий сектори. Учасники саміту визнали, що екологічний туризм будується на принципах сталого туризму з урахуванням його впливів на економічне, соціальне і природне середовище. Екологічний туризм включає в себе такі специфічні принципи, які відрізняють його від більш широкої концепції сталого туризму:

- активне сприяння збереженню природної та культурної спадщини;
- залучення місцевих громад до планування, розвитку і здійсненню екологічного туризму, яка сприяє підвищенню їх добробуту;
- роз'яснення туристам значення природної та культурної спадщини відвідуваних туристичних центрів;
- спрямованість на індивідуальних мандрівників і організовані невеликі (за кількістю) туристичні групи та ін. [5, с. 189-190].

У 2002 р. Я.Б. Олійник та В.І. Гетьман зазначили, що екологічний туризм – це вид туризму, орієнтований на збереження природного довкілля, зокрема заповідних ландшафтів, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування і поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіону [8].

У 2003 р. В.В. Храбовченко, зазначив, що екологічний туризм – це вид туризму, що ґрунтується на туристському попиті, пов'язаний із туристськими потребами в пізнанні природи і внеску в збереження екосистем при повазі інтересів місцевого населення [10, с. 15].

У 2014 р. Н.В. Шумлянська акцентувала увагу на тому, що екологічний туризм передбачає перебування людини в умовах «відкритої» природи, її безпосередню взаємодію з мальовничими, екзотичними, неповторними явищами природи й об'єктами, які задовольняють пізнавальні, краєзнавчі та наукові потреби людини. Екологічний туризм принципово відрізняється від інших видів туризму жорсткою регламентацією поведінки туристів на природі. В інших умовах неможливо захистити природні

ландшафти від перевантаження і забруднення, запобігти деградації природних ресурсів, які мають значну цінність для розвитку індустрії туризму [11].

У 2015 р. В.І. Вишневецький сформулював екологічний туризм, як туризм у місцях з відносно незайманою природою, до цінних у природному відношенні об'єктів з метою отримання задоволення від перебування на природі, розширення знань про неї та оздоровлення [4, с. 4].

Всесвітній фонд дикої природи (WWF) визначив екологічний туризм, як туризм, що включає подорожі в місця з відносно незайманою природою з метою отримати уявлення про природні та культурно-етнографічні особливості даної місцевості, який не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, при яких охорона природи та природні ресурси є вигідними для місцевого населення. Екологічний туризм – це природний туризм, що сприяє охороні природи [7].

Із аналізу наукових джерел, випливає, що вітчизняні дослідження у сфері екологічного туризму відстають від зарубіжних. Перші більш ґрунтовні наукові праці, в яких розглядається проблематика екологічного туризму, з'явилися в Україні 10-15 років тому.

Існуючі відмінності щодо визначення екологічного туризму пов'язані з досвідом та специфікою наукового тлумачення та розуміння його сутності.

В наш час, екологічний туризм, з одного боку, це вигідне місце на туристичному ринку, що має високі темпи розвитку, а з іншого, це концепція спрямована на позитивний вплив людини на природу. Поняття «екологічний туризм», часто використовується при здійсненні подорожі в природі, заповідних зонах, природних парках тощо. Значний розвиток такого виду подорожей впродовж останніх десятиліть пояснюється не тільки погіршенням стану довкілля, але й усе більшим окультуренням популярних регіонів для відпочинку – гірських курортів, сільських місцевостей, узбережжя морів та ін.

Із вищенаведеного випливає, що поняття «екологічний туризм» залишається дискусійним. У деяких його визначеннях об'єктом вивчення є природа, і не враховуються інші аспекти, зокрема: екологічну компетентність туриста, мінімальні збитки природі; покращення довкілля та ін. Враховуючи сучасний стан розвитку туристичної індустрії, а також основні підходи щодо визначення екологічного туризму, то вважаємо, що екологічний туризм – це вид туризму, який базується на еколого-економічній компетентності туриста, основною метою якого є раціональне використання природних ресурсів та збереження навколишнього природного середовища, відповідно до концепції сталого розвитку.

Отже, у зв'язку з розбіжностями розуміння поняття та сутності екологічного туризму, а також відсутністю відповідного економіко-правового регулювання, екологізації освіти та еколого-економічної компетентності населення, виникають проблеми, що гальмують розвиток екологічного туризму в Україні.

Уважаємо, що основні проблеми, які гальмують розвиток екологічного туризму це: відсутність відповідного розуміння поняття та сутності екологічного туризму; відсутність виділених пріоритетних територій для екотуристичних цілей; відсутність відповідного визначення антропогенного навантаження на територіях, на яких здійснюється екотуризм; відсутність належного інформаційного забезпечення та економіко-правового регулювання екологічного туризму; відсутність планування, прогнозування та організація територій, що використовується для екотуризму;

відсутність належного екологічного виховання та еколого-економічної компетентності населення щодо розвитку та функціонування екологічного туризму у різних регіонах; відсутність методичного підходу щодо вивчення природоохоронних затрат необхідних для вирішення негативного впливу на різних територіях, на яких здійснюється екологічний туризм; відсутність нормативів щодо викидів шкідливих речовин в регіонах де реалізується екотуризм та ін.

Висновки. Екологічний туризм є одним із пріоритетних напрямів сучасної туристичної індустрії. Його виникненню та формуванню сприяли різні чинники. Зокрема, різноманітність природи, а також прагнення населення пізнавати природні багатства.

В наш час зустрічаються різні тлумачення поняття екологічного туризму. Існуючі відмінності щодо визначення екологічного туризму пов'язані з досвідом та специфікою наукового тлумачення та розуміння його сутності.

Екологічний туризм, з одного боку, це вигідне місце на туристичному ринку, що має високі темпи розвитку, а з іншого, це концепція спрямована на позитивний вплив людини на природу.

Для належного розвитку екологічного туризму необхідно розробити відповідну теоретико-методичну основу та законодавчо забезпечити його ефективне функціонування.

Розвиток екологічного туризму має ґрунтуватися на еколого-економічній компетентності туриста, раціональному використанні природних ресурсів та збереженні навколишнього природного середовища, відповідно до концепції сталого розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методи аналізу, термінологія, районування : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2001. 395 с.
2. Бейдик О.О., Ліщинська О.М. Російсько-український тлумачний словник термінів з медичної географії. Київ : РВЦ «Київський університет», 1997. 300 с.
3. Биржаков М.Б. Введение в туризм : учебник. 8-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург : Герда, 2006. 512 с.
4. Вишневецький В.І. Екологічний туризм : навчальний посібник. Київ : Інтерпрес ЛТД, 2015. 140 с.
5. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навчальний посібник. 2-е вид., перероб і доп. Київ : Альтерпрес, 2004. 192 с.
6. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.12.2018).
7. Новицька С.Р. Екологічний туризм як пріоритетний напрям сталого розвитку туристичної сфери. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія»*. 2013. № 2. С. 164–169.
8. Олійник Я.В., Гетьман В.І. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Географія»*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2002. Вип. 48. С. 5–11.
9. Про сільський та сільський зелений туризм : проект Закону України від 23 листопада 2003 р. / Верховна Рада України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.12.2018).
10. Храбовченко В.В. Екологічний туризм : учебно-методическое пособие. Москва : Финансы и статистика, 2003. 208 с.
11. Шумлянська Н.В. Екотуризм як форма долучення до природної та культурної спадщини. *Культура України*. 2014. Вип. 47. С. 108–115.
12. Diamantis D. The concept of ecotourism: evolution and trends. *Current Issues in Tourism*. 1999. № 2(2/3). P. 93–122.
13. Ziffer K.A. Ecotourism: The Uneasy Alliance. Washington, DC : Conservation International and Ernst & Young, 1989. 36 p.